

Nieuwstadt, sinds 26 april 1276

*Het volgende artikel, van de hand van Wil Schulpen, is reeds eerder, in verschillende afleveringen, gepubliceerd in de **Heemklank** 1996, 1 en 2; het tijdschrift van de Vereniging van Natuurvrienden Susteren.*

Nieuwstadt, sinds 26 april 1276 (1)

een gevolg van een regeling van de zwagers Reinoud van Gelre en Walram van Valkenburg

* Het Dieterense leen in Nieuwstadt

In de vorige eeuw kreeg Alb. Wolters enige oude papieren over de leenhof van Dieteren. Deze zijn nu in het Rijksarchief te Maastricht (Leenhof Dieteren bij Susteren, zoek onder Born). Hij geeft een lijst van goederen volgens een aantekening uit de tweede helft van de achttiende eeuw. De bestaande leengoederen en enige goederen die in verloop van de tijd verloren waren gegaan 'vinden wij nader omschreven in de volgende opgave' (schrijft Alb. Wolters, 19e eeuw).

De opsomming begint met een verder onbekend slot Waldenborch. Daarna komen vier lenen te Swalmen en een te Elmpt(?). De leenmannen zijn herkenbaar en tonen aan dat dit stuk van de lijst naar grote waarschijnlijkheid is te dateren in de veertiger jaren van de 14e eeuw (1340-1350).

Daarna komen in tegenstelling tot de vorige, die in het Nederduits waren, vier lenen beschreven in het Latijn. Tot slot komen de 27 lenen die nog rond 1500 tot de Dieterense lenen behoorden in Susteren e.o. en te Veltweset e.o. Deze gegevens zijn te dateren ca. 1510.

Ik vermoed dat oorspronkelijk ook de eerste zes in het Latijn opgesteld waren. Het vijfde leen lijkt dit te tonen Item advocatus de Ruremunde Bernardus de Begendorf.. Tevens ligt het voor de hand om aan te nemen dat de verloren gegane lenen via één aantekening terug gevonden zijn.

Omdat de eerste lenen van omstreeks 1340-1350 zijn worden de lenen zeven tot tien eveneens in die periode gedateerd.

Leen 7 is voor ons van belang hier:

Item cognatus Mychaelis Galli nove vylle tenet bonam curiam de me Jacente Tassols.

Dit wil ik vertalen met: Eveneens houdt bloedverwant Michael Hanen de goede leenhof van de nieuwe stad (in leen) van mij, Jacente Tassols (Dobbelsteen?; In de Dieterense bezittingen van Valkenburg is sprake van het Dobbelsteen-register).

Wat is de nieuwe stad? Er is mij maar één plaats die eind 13e/ begin 14e eeuw 'nieuwe stad' genoemd wordt en tevens een Dieterens leen kan zijn geweest. Immers de Dieterense lenen lagen grofweg: bij Maastricht (Veltweset), bij Susteren en bij Roermond (Swalmen, Elmpt). Het Nove Vylle is Nieuwstadt.

Soms helpt het toeval. Er zijn niet veel namen bewaard gebleven uit het tweede kwart van de 14e eeuw te Nieuwstadt, maar die van Michel Hane wél. In 1326 wordt onder de drie molenaars (?!) te Nieuwstadt deze Michel genoemd.

Hiermee is mijns inziens voldoende duidelijk gemaakt dat de leenhof waarover sprake is, te Nieuwstadt gelegen was. Voor zover bekend is er in het Nieuwstadtse maar één hof die in aanmerking komt: het (latere?) huis Witham.

*Huize Witham

Een van de leenmannen van de heerlijkheid Dieteren te Swalmen rond 1350 was de voogd van Roermond, Willem van Vlodrop. Naar ik aanneem diens zoon Godfried van Vlodrop, ook voogd van Roermond, was gehuwd met Sophie, dochter van Gerard van Haven. Onder de bezittingen van deze Godfried en Sophie bevond zich de hof van Nieuwstadt. In 1382 hadden ze een geschil over het onderhoud van de kerk van Nieuwstadt. Gerard van Haven was toen al gestorven. (Is Gerard van Haven een familierelatie van Michael Hanen? Hebben we met een schrijf/ leesfout te maken?) De oorzaak van de afscheiding van de lenen te Nieuwstadt en te Swalmen van de heerlijkheid Dieteren kan gelegen zijn in het gegeven dat ze eigendommen waren van de familie van Vlodrop, erfvoogd van Roermond.

In 1440 verkochten de 'heren van Vlodrop' (bedoeld de familie van Vlodrop?) te Susteren Pampunster, een beneficium in de (mogelijk) oude parochiekerk van Susteren, aan het Huis Elsum. Deze kerk lag bij de grens tussen Nieuwstadt en Susteren langs de Elzenweg.

De heer Kreukels (JvLvZ,1980) is van mening dat huize Witham zijn naam dankt aan de familie van Wittem, die zeker sinds 1444 'met een gedeelte van Nieuwstadt beleend zijn'.

Er zitten in het verhaal van Kreukels twee 'aannamen' die zijn reconstructie onzeker maken, nl.

Er wordt niet aangetoond of beargumenteerd dat huize Witham hetzelfde is 'als een deel van Nieuwstadt' óf dat 'dat deel van Nieuwstadt' ook Witham omvat. Het is namelijk ook mogelijk dat de familie Wittem enige inkomsten uit Nieuwstadt bezat en niets met Witham te maken had.

De heer Kreukels geeft tot 1597 een opvolging in het bedoelde leen van de familie Wittem weer. In dat jaar koopt de ambtman van Born en Millen, die woonde te Wolfrath, het leen. Begin 17e eeuw blijkt Witham eigendom van de familie Schenk van Nideggen. In 1633 zou Otto, die in de archieven van Nieuwstadt na te wijzen is, Witham van zijn vader Christoph gekregen hebben.

Er (b)lijkt een breuk te zitten: we weten namelijk niet hoe de eigendomsoverdracht van van Bentinck naar Schenk heeft plaatsgevonden. Het lijkt immers niet waarschijnlijk dat van Bentinck Witham koopt en het enkele jaren later weer van de hand doet. Het is in ieder geval onduidelijk of de familie Schenk Witham van van Bentinck gekocht heeft.

In het leen van de Beuningerhof te Dieteren was Otto Schenk van Nideggen Christoffel Schenk al opgevolgd vóór 1595. In 1602 is Otto geen leenman meer van de hof Beuningen.

Vermoedelijk kunnen we een en ander als volgt voorstellen: Cristoffel van de Beuningerhof had (minstens) twee zonen: Christoph en Otto. Zoon Christoph, die huize Witham hield, had weer een zoon Otto.

De familie Schenk lijkt zeker sinds begin 16e eeuw de Beuningerhof te 'bezitten'.

Vooralsnog heb ik mijn twijfels wat betreft de familie van Wittem als eigenaar van huize Witham te Nieuwstadt. Wanneer de gegevens eens duidelijk op een rijtje warden gezet zal blijken hoe huize Witham uit handen van de van Vlodrops ca. 1400 in het bezit is gekomen van de Van Schenck van Nidegens ca. 1600.

* het grondgebied van de oude gemeente Nieuwstadt

Rest hier de vraag: hoe is de leenhof van Nieuwstadt een leen van de heerlijkheid Dieteren geworden?

Hier een antwoord op geven is niet zo moeilijk. Toch was er nog iets nodig om de reconstructie boven water te krijgen. Na het lezen van Nieuwstadt van dorp tot stad en Nieuwstadt van stad tot dorp realiseerde ik me dat Nieuwstadt geen enkel wapenfeit vóór 1277 had. Niets wat betreft een heerlijkheid, niets wat betreft een parochie, zelfs geen oud hofstelsel.

Ook de naam Nieuwstadt geeft te denken. Als er al een heerlijkheid en/of parochie aan Nieuwstadt was voorafgegaan, waarom heeft men die naam dan niet doorgezet? Het is toch wel bijzonder vreemd dat een heerlijkheid en een parochie hun naam veranderen, omdat de plaats zich tot een stad ontwikkeld zou hebben!

Men kan dan gaan denken aan een ontginningsplaats. Waar het latere Nieuwstadt ligt, was tot de 11/12e eeuw een groot te ontginnen gebied (nooit aangetoond). Echter gezien het gegeven dat het gebied tot aan Born reikte, het kasteel Millen, Sittard en de abdij Susteren is dit m.i. geen redelijke optie. Wanneer men het grondgebied bekijkt, dan is het onlogisch dat dan bovenvermelde instellingen zich niet meester hadden gemaakt van grote delen van het gebied. Wie weerhield de heren van Millen om enige gronden rondom hun kasteel aan hun eigendom toe te voegen? Wie weerhield de heren van Bom om hout te halen uit het bos in hun achtertuin?

Wanneer men de gemeentegrenzen van Nieuwstadt bekijkt kan men veeleer een andere conclusie trekken. Met een vreemde uitstulping penetreert Nieuwstadt tot vlakbij Bom. Het gehucht Beukenboom, op de afslag van de weg van Limbricht - Born naar Guttekoven behoorde nog tot het gebied. De eigendom van het belangrijke bosgebied zal wel de oorzaak hiervoor zijn geweest.

In de zuid-oostelijke richting zien we een nog vreemdere uitstulping. Twee kilometer het Sittardse gebied in, tot vlak bij Tudderden hield Nieuwstadt een strook grond. De reden hiertoe kan alleen maar zijn het belang van het stroomgebied van de beken, die voor het Nieuwstadtse en Susterense van uitermate belang was. De Rode Beek en Geleenbeek met daartussen in de Vloedgraaf hadden sterke invloed op het gebied.

Het gebied wordt even onderbroken, en wel om kasteel Millen bij de heerlijkheid Millen te laten horen. Bij het vaststellen van de grenzen moeten Born en Millen, toch de sterkste kastelen in de buurt, te doen hebben gehad met een nog sterkere tegenspeler. Deze tegenspeler moet belang hebben gehad bij de controle over de beken en bij een grote houtvoorraad. Ik kan maar één tegenspeler bedenken: de abdij Susteren. De voogdij behoorde al eind 11e eeuw (in ieder geval begin 12e eeuw) tot de bezittingen van een van de machtigste families in deze contreien: huis Heinsberg (als erfgenaam van de bouwer van het stift).

Beargumenteed zal worden dat Nieuwstadt en Susteren inderdaad tot 1276 één geheel waren.

* Nieuwstadt een villeneuve of ontstaan bij een vronhoeve???

In de onlangs verschenen publicatie over Nieuwstadt (van dorp tot stad) wordt gepoogd de lezer duidelijk te maken, dat Nieuwstadt een ontginningsstad is, een villeneuve, een nieuwe stad. De schrijvers concluderen dat Nieuwstadt zelfs een prototype is! Er kan dus geen duidelijker voorbeeld aangehaald worden!

Hun enige argument is het grondplan. En hiervan zeggen zelfs zij al dat het ook de kenmerken 'naadloos' heeft van een stad die zich ontwikkeld heeft bij een vronhoeve of kasteel. Het moge duidelijk zijn dat men noch aannemelijk maakt dat het een zogenaamd 'Villeneuve' is, noch dat het zich ontwikkeld heeft vanuit een vronhoeve.

Stel dat Nieuwstadt zich op een van de twee manieren ontwikkeld heeft, dan zijn er toch decennia aan voorafgegaan. Dit is dan niet te rijmen met het ontbreken van iedere vermelding van Nieuwstadt.

* opdeling heerlijkheid in de 'steden' Nieuwstadt en Susteren

Om het ontstaan van Nieuwstadt te verklaren, moeten we duiken in de geschiedenis van de heerlijkheid Susteren.

De documenten uit 1260 en 1276

In de 14e eeuw is de heerlijkheid Susteren (neem ik aan) qua oppervlakte gelijk aan de voormalige gemeente Susteren, als we kleine grenscorrecties in de periode 1300-1982 verwaarlozen. In het begin van die tijd zien we Gelre als landsheer en Valkenburg als grondheer, de praktische eigenaar. In documenten treden de heren van Valkenburg steeds op de voorgrond. Ook uit een beschrijving van 1400 blijkt dit. Van mede-eigenaren is geen sprake.

Menigeen zal hier niet van opkijken, maar zij die iets meer over de geschiedenis van Susteren weten, zullen zich ervan bewust zijn dat dit toch wel vreemd is. Want in 1260 was de heer van Dieteren 'mede-eigenaar' van de heerlijkheid Susteren. In dat jaar spreken de schepenen van Susteren uit dat we binnen Susteren met drie rechten te maken hebben:

1. Een recht dat Dirk II van zijn vader geërfd had;
2. Een recht dat Dirk II in 1242/3 van Otto van Gelder had gekregen;
3. Een recht dat de heer van Dieteren hield, en welk in begin van de 13e eeuw in Gelderse handen was gekomen. Valkenburg kreeg 2/3 van de opbrengsten en moest ook 2/3 van de uitgaven betalen. Dieteren kreeg 1/3 en moest ook 1/3 betalen.

Op een of andere wijze heeft een heer van Valkenburg de heer van Dieteren van zijn rechten op de heerlijkheid Susteren ontdaan. De oplossing vinden we in een volgend document van Susteren.

Het document van 1276 wil ik voor deze gelegenheid als volgt samenvatten: [Reinoud geeft op dringend verzoek van Walram aan Philippa de stad Susteren met geheel zijn toebehoor, al haar inkomsten en met (de) volle rechten, waarmee Walram voornoemd de vermelde stad Susteren in bezit heeft gehad, dat alles wordt onderscheiden om (hetzelfde) van ons in leen te bezitten. Wij bepalen dat zij deze stad als bruidsschat etc.

Na Reinouds verklaring verklaart ook Walram zich akkoord.]

De inkomsten en rechten van Walram, die hij in Susteren had en aan Reinoud gegeven heeft, worden onderscheiden (dus apart gehouden) en aan Philippa geschonken. Dit kan niet anders betekenen dan dat het recht van Dieteren van de beide andere rechten afgekoppeld is. En vanaf dit moment was Walram dus de enige grondheer binnen de heerlijkheid Susteren. Een en ander gebeurde op

dringend verzoek van Walram en we mogen veronderstellen dat Reinoud in 1276 nog niet gek was. Hij zat immers nog met de heer van Dieteren, die moest hij ook tevreden houden. De heer van Dieteren zal zijn verlies ook gecompenseerd willen zien. Hoe heeft Reinoud dit probleem opgelost? Ik denk dat hij de simpelste oplossing heeft bedacht: hak het gebied in twee porties: één 2/3 groot en het ander 1/3.

De controle ervan is eenvoudig. Immers Nieuwstadt's grondgebied moet dan de helft van dat van Susteren zijn! De gegevens van Susteren zijn duidelijk: Susteren was 1741 bunders (zowel 18e eeuw, ca. 1840 en 20e eeuw). De helft is ca. 870 bunders. Omstreeks 1840 was Nieuwstadt 869 bunders groot. Hierbij dient de kanttekening gemaakt te worden dat in 1817 enkele hectaren (nl. Kasteel Millen en directe omgeving) aan het grondgebied is toegevoegd. Naar mijn inschatting zal Nieuwstadt 860-865 bunders groot zijn geweest.

Het moge duidelijk zijn dat Nieuwstadt dus de helft van het grondgebied van Susteren groot is. Dat de heer van Dieteren de leenhof van de nieuwe stad in leen kreeg, was wel onvermijdelijk.

Deze reconstructie toont aan (ook argumenten voor de waarschijnlijkheid ervan):

- dat een graaf van Gelre de Nieuwstadt in 1276 'gesticht' heeft; (Dit is in overeenstemming met de literatuur, alleen het jaartal is 17/ 18 jaar later.)
- dat een oudere vermelding van Nieuwstadt niet te verwachten is.
- dat Reinoud in 1276 en volgende jaren voor de opgave stond om Nieuwstadt 'in te richten'.
- hoe en wanneer de rechten van Valkenburg en Dieteren op de heerlijkheid Susteren van elkaar gescheiden werden.
- dat de ligging van het Papmunster, mogelijk de oudste parochiekerk van Susteren, verklaarbaar is. Waarbij stilzwijgend wordt aangenomen dat de kerk pas gebouwd werd nadat de heerlijkheidsgrenzen vormen kregen.(11e eeuw?)
- dat het mogelijk is dat op het contrazegel van Susteren ook het wapen van Reinoud afgebeeld is.

* Helsene- 't Hout- Der Eisenwald

Deze reconstructie lost ook een ander probleem uit het document van 1260 op: namelijk er staat dat de heer van Valkenburg op jacht kan gaan 'boven het bos Lys en in de omgeving van Susteren'.

Eerdere verklaringen liepen stuk op het gegeven dat er in Susteren niet een gebied boven het bos Lys te reconstrueren viel. Nu levert het geen enkel probleem meer op, nl. Susteren werd in 1260 in twee delen verdeeld: het gebied rondom Susteren en het gebied rondom (het latere) Nieuwstadt.

Gescheiden door het bos Lys.

Hiermee hebben we dan een oudere naam voor het bosgebied dat we nu kennen onder de namen 't Hout (Holz) en de IJzerenbosch (de Eisenbos). Andere toponymen die met het oude boscomplex te maken hebben zijn o.m. Isen- of Eisenbroek (huidige Susterderbroek, Schalbroek en Isenbroek), Herenstraatje, Heulst (van Holz) , Lesschenbroek (van Lys) en IJstraat (van Eisen).

Wanneer men die namen rustig op zich laten inwerken, dan kan men het volgende begrip reconstrueren: hólze(r)n. Een of andere houtnaam dus, exact zoals een gedeelte van het oude complex nu nog heet.

In een etymologisch woordenboek kwam ik via het begrip hout bij hilt, helt. In een adem werden daar een aantal begrippen als hilze, huize, helze weergegeven. Uiteindelijk vertelde het boek dat men van mening was dat het begrip waar al die namen vanaf stamden oorspronkelijk een begrip uit de zeer oude bosbouw was. Met 'hout' werd dus mogelijk een bos aangegeven dat gebruikt werd voor hakhout, maar ook voor de bouw van nederzettingen.

In bovenstaande hebben we 't Hout uitgebreid met het Eisenbos. We kunnen ook eens een uitbreiding richting de Graethei doen.

Allereerst komen we nog in het Susterense tegen de Elzenweg en tegen het Hout aan 'In de Elsen' (hier lag vroeger het Papmunster). Via de Lutterpas komen we in Holtum (= Hout-heim?) met de Elsenbos(je) en het Elzenbroek. Verder richting Limbrichterbos liggen allerlei Houtemnamen als hei, beemd etc en een Elsenbos onder Born. Tot slot heette het Limbrichterbos vroeger de Els. Naast de naam Hout treedt hier vooral de naam Elsenbos op de voorgrond. Een ander relict van de

oorspronkelijke naam van het bos is dus Elsenbos, hetgeen dus in het geheel niets te maken heeft met de els, een boomsoort.

Op basis hiervan is een woud te reconstrueren dat van het Susterderbroek tot nabij het kasteel Grasbroek te Born liep. Een beetje suggestief: het Helzenwoud. Volgens een legende huisden hierin demonen.

Eenieder zal wel begrijpen dat de reconstructie van het bos en de herkenning van de naam in deze context niet de hoofdbedoeling van de afleiding is.

Op het zegel van Nieuwstadt staat nl. Nieuwstadt bij Helsene van de graaf van Gelre. Mogelijk dus dat ermee bedoeld is: de nieuwe stad bij het woud Helsene. Het is echter ook mogelijk dat het gebied waarin Nieuwstadt ontstond een naam bezat ontleend aan de naam van het bos, zoals ook Holtum en Isenbroek. Mogelijk dat een nederzetting een dergelijke naam had. Er zijn voor mij echter twee redenen om als reëler aan te nemen dat de nieuwe stad aan het bos Helsene bedoeld is, nl.

- Een toponiemen onderzoek gaf mij *geen* aanleiding om er een gebieds- of nederzettingsnaam aan te verbinden;
- En verder is er immers een bos op het stadszegel afgebeeld.

De hoofdconclusie van dit artikel is dat Nieuwstadt in 1276 van de heerlijkheid Susteren werd afgezonderd. Dat de graaf van Gelre zowel grond- als landsheer te Nieuwstadt werd. De heer van Dieteren kreeg ter compensatie de hof van Nieuwstadt in leen.

Nieuwstadt, sinds 26 april 1276 (2)

Een belangrijk basiselement voor mijn verhaal in de vorige Heemklank was de constatering van drs. G. Venner in zijn artikelen in het boek 'Nieuwstadt, van dorp tot stad' dat Nieuwstadt geen enkele vermelding vóór 1277 kende en dat er ook geen oude sporen van b.v. een hofstelsel aanwezig waren. Deze zelfde heer Venner attendeerde mij er op dat hij in Maasgouw 1984 nummer 3 een artikel publiceerde met mogelijk een oudere vermelding van Nieuwstadt. De heer Colleye uit Nieuwstadt stelde mij het artikel ter hand.

Bij het opstellen van een artikel met een zo duidelijke tijdsgrens is de vermelding van de plaats Nieuwstadt of de pastoor of een inwoner van Nieuwstadt fataal. Wanneer mocht blijken dat er een oudere vermelding is, kan het artikel wat zijn belangrijkste conclusies betreft naar de prullenbak. Het is voor mij dan ook belangrijk dat ik alle mogelijke vermeldingen van Nieuwstadt vóór ca. 1300 bij elkaar krijg. Ik ben blij dat de heer Venner gereageerd heeft.

In voornoemde Maasgouw schreef de heer Venner het artikel 'Nieuw licht op de stadswording van Nieuwstadt' (een 'novum oppidum' in 1242). Hij schrijft dat we mogelijk met een oudere vermelding dan 1277 van Nieuwstadt gevonden hebben.

De akte handelt over een conflict tussen ene Tideric Urso en de abdijs Steinfeldt in de Eifel over het bezit van een dorp Wehr bij Ahrweiler. Het conflict werd opgelost en onder de getuigen vinden we na de koster van de abdijs een aantal priesters uit de buurt van Zulpich, daarna de pastoor van Novo Opido en daarna een aantal mensen uit het gebied Roermond-Echt(-Sittard).

In een Duits oorkondeboek wordt dit Novo Opido met een Neustadt met een vraagteken gelijkgesteld.

De vraag is nu of deze pastoor uit Novum Opidum nu bij de priesterdelegatie hoort als getuigen van de abdijs Steinfeldt óf dat hij deel uitmaakt van de Midden-Limburgse delegatie, die Tidericus Urso begeleidde en die voor het overige uit schouten en ridders bestond.

Men kan stellen dat de pastoor tot de priesterdelegatie behoorde, omdat hij een priester is. Dan wordt niet Nieuwstadt bedoeld. Maar men kan ook redeneren als de heer Venner: Het bedoelde Neustadt is in de 13e eeuw niet bekend als Novum Opidum en Nieuwstadt wel. Dus ligt een identificatie met Nieuwstadt voor de hand. Mijns inziens is het argument van de heer Venner niet zo erg hard. Immers in 1277 wordt Nieuwstadt zowel Nove Ville als Novum Opidum genoemd. Het ligt aan de opsteller van het document hoe Nieuwstadt vertaald werd en er kan derhalve niet te veel waarde aangehecht worden.

Verder moest de kerk van Nieuwstadt volgens Timmers nog gebouwd worden (2e helft 13e eeuw) en is er in deze streek niets overgeleverd van Nieuwstadt vóór 1277.

Zolang geen andere argumenten aangedragen worden, is er te weinig om te kunnen stellen dat inderdaad Nieuwstadt bedoeld is. Als het antwoord ja of nee moet zijn, dan kan ik de vraag: Is in het document uit 1242 Nieuwstadt vermeld, alleen maar ontkennend beantwoorden.

Nieuwstadt, sinds 26 april 1276 (3)

In het Historisch Jaarboek voor het Land van Zwentibold¹ schetst de heer Schrijnemakers een duidelijk beeld van een 'ville neuve' en laat tevens zien dat Nieuwstadt te beschouwen is als een voorbeeld van een dergelijke stichting.

Een ville neuve is op de eerste plaats een soort naam, een naam voor plaatsen die volgens een nieuw procedé vooral in de 12e en 13e eeuw ontstaan.

Een ville neuve ontstaat op een terrein dat als een nieuw domein of nieuwe agglomeratie te beschouwen is. Het gebied moet tot ontwikkeling worden gebracht en kent niet een oude structuur, zoals b.v. met vronnhoeve, waarop horigen woonden.

Daarom moesten mensen aangetrokken worden (kolonisten). Door het bouwen van een dorp en het verdelen van de grond onder de 'kolonisten' bindt de heer mensen aan zijn eigendom. De boeren krijgen bijzondere rechten, die wel iets lijken op stadsrechten, doch het niet zijn. De inwoners werden wel burgers genoemd, maar in wezen waren ze minder vrij doordat de heer de grond in eigendom hield. Ook waren ze van hem afhankelijk voor het gebruik van de molen e.d.

Aanvankelijk bestaat zo een gemeenschap voor het merendeel uit boeren, later kon het uitgroeien en stadse elementen vertonen.

Het 'kolonistendorp' (=ville neuve) is vrij beperkt van omvang, regelmatig stratenpatroon, aanwezigheid van kleine boerderijen met moestuinen binnen de omwalling, een naar verhouding vrij grote marktplaats, aanwezigheid van molen e.d.

De heer verkavelde de grond en verpachtte de grond. Er is geen oude structuur te herkennen van horigheid: geen keurmeden, geen herendiensten, geen laatgerecht.

Deze ville neuves ofwel kolonistendorpen werden vaak genoemd naar hun soortnaam. We herkennen dat in het taalgebruik aan vormen als 'de' nieuw-stad (de Susteren of de Sittard wordt nooit gezegd) en 'onze' nieuw-stad. De Nederlandse vertaling indertijd voor ville neuve was nieuw-stad. Soms bleef zo een nieuw-stad beperkt tot een gehucht, zoals te Bree aan de westkant van de Maas. Door vertalingen van het vernederlandsse franse begrip in het latijn ontstonden aanduidingen als villa nova e.d. Soms werd het begrip letterlijk vertaald en dan krijgen we oppidum novum. Mogelijk dat deze laatste vorm alleen gebruikt werd voor een nieuw-stad dat versterkt was met grachten en wallen.

Hoewel zo een kolonistendorp ook een eigenaam had of een toevoeging aan nieuwstad kreeg, ziet men vaak dat de soortnaam ook als eigenaam gaat dienen, vaak zelfs met het lidwoord. Zo kon het gebeuren dat een gehucht de naam nieuwstad kreeg, terwijl het dus in de verste verte geen stad is geweest. Vaak echter groeiden deze nieuwe-steden uit tot dorpen. Wanneer het ook nog een economisch centrum in de streek werd kon het zelfs tot een echte stad uitgroeien.

De heer Schrijnemakers komt m.i. terecht tot de conclusie dat Nieuwstadt een kolonistendorp is. Dit heeft als direct gevolg dat het onwaarschijnlijk is dat huize Witham (of een eventuele voorganger) een vronnhoeve is geweest en dat deze boerderij wel tegelijk met het 'versterkte dorp' gebouwd is. Ook een pre-stedelijke kern of een aan Nieuwstadt voorafgaand dorp worden als onwaarschijnlijk aangeduid.

Dit hoeft niet te betekenen dat het gebied geen bevolking kende; mogelijk dat her en der kleinere gehuchten lagen. Met de komst van Nieuwstadt werd echter alles opnieuw georganiseerd en verdeeld.

Een verdere invulling van de gang te Nieuwstadt baseert Schrijnemakers op de publicatie van Venner in een boek over Nieuwstadt². Tevens beroept hij zich op een publicatie van dezelfde schrijver in de

¹ M.J.H.A. Schrijnemakers, Nieuwstadt: 'Kolonistendorp', in Historisch Jaarboek voor het Land van Zwentibold. 1996. p. 98-113

² G. Venner, Rond de akte van 1270 in Nieuwstadt van stad tot dorp, uitg. Heemkundevereniging Nieuwstadt, 1977, p. 10-13; G. Venner, De stedelijke periode van Nieuwstadt, in Nieuwstadt van stad tot dorp, uitg. Heemkundevereniging Nieuwstadt, 1977, p. 14-29;

Maasgouw³. Dit laatste handelt over een pastoor van een novum oppidum⁴. Dat de heer Schrijnemakers dit laatste overneemt verbaast mij enigszins. Mijns inziens ontkracht hij zelf het belangrijkste argument van de heer Venner.

Deze laatste baseert zijn zienswijze op het gebruik van de naam 'Novo Opido'. De heer Schrijnemakers stelt dat enerzijds 'novum opidum' als soortnaam gebruikt werd en dus uitwisselbaar met nova villa en anderzijds dat novum opido als een (te) letterlijke vertaling van nieuw-stad opgevat kan worden. Bij Nieuwstadt is novum opidum als soortnaam en niet als eigenaam gebruikt. Mijns inziens zou het consequent geweest zijn als de heer Schrijnemakers de zienswijze van de heer Venner ten aanzien van het novum opidum uit 1242 niet gevolgd was. Voor mij in ieder geval een extra-argument om de pastoor uit 1242 voor Nieuwstadt af te wijzen.

Wat het overige betreft verschillen we van mening over ongeveer twee decennia. Ik houd het erop dat Nieuwstadt een gevolg is van de afspraken bij het aangaan van het huwelijk tussen Walram van Valkenburg en Philippe, de zus van Reinoud van Gelder. De visie van de heer Schrijnemakers geeft een stevige basis aan de zienswijze zoals ik die eerder in de Heemklank ten aanzien van het ontstaan Nieuwstadt heb weergegeven.

Tekening Huib Heynen

³ G.Venner, Nieuw licht op de stadswording van Nieuwstadt, in Maasgouw, 1984,3 p. 145-150

⁴ Zie ook mijn artikelen: Nieuwstadt, sinds 26 april 1276 (1 en 2) , in Heemklank 1996, 1 en 2.